

Anadolu'da İlk Türkçe Telif Eser

Mustafa Koç*

Özet

XIII. yüzyıl öncesine ait Oğuz Türkçesi bir eserin varlığı uzmanları uzun süre meşgul etti. Spekülatif hükümlerle kimi eserlere işaret edilmiş ya da XIII. yüzyıl öncesinde kaleme alındığı kesin olan bir eserin mevcut olmadığı tezi ileri sürülmüştür. Bir diğer tartışma konusu da, bu dönem yazı dilinin oluşması, bilhassa “karışık dilli metinler” olarak adlandırılan literatürün değerlendirilmesi etrafında geliştii. Bu son literatürün en önemli metni ve tartışmaların merkezi olan *Behcetü'l-hadâyik*'ti.

Anadolu sahasında şekillenen Oğuz Türkçesi yazı dilinin tespit edilebilen XIII. yüzyıl devri mahsulleri sınırlı ve hemen tamamı manzum parçalardan ibarettir. Bu çalışmada, çokça tartışılan *Behcetü'l-hadâyik*'in yeni tespit edilen yazma nüshasından hareketle yazarı, yazım tarihi ve yeri ilk defa olarak ortaya konulacak ve Anadolu sahasında yazıldığı şimdide değin tespit edilebilen en eski eser olduğu gösterilecektir. Bu metnin verileriyle “karışık dilli metinler” meselesine temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Behcetü'l-hadâyik, Eski Anadolu Türkçesi, Türkçe el yazmaları, Oğuzca, karışık dilli metinler.

Anadolu'da Yazılan Türkçe Eserler ve *Behcetü'l-hadâyik*

XI. yüzyıldan itibaren Türk yerleşimine açılan Anadolu coğrafyasında teşekkül eden Oğuz Türkçesi yazı dilinin XIV. yüzyıla kadar geçen devrede

* Doç. Dr., Bilecik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Bilecik
sirderya@gmail.com

tespit edilebilen ilk mahsulleri hayli mahdut ve hemen tamamı manzum parçalardan ibarettir. Bu devre ait olduğu düşünülen Türkçe metinlerin tarihlendirilmesi ve telif ya da tercüme edildikleri coğrafyanın belirlenmesi Türkolojinin önemli problemlerinden biridir. Gerek dil tarihinin seyri gerekse Oğuz Türkçesinin yazı dili durumuna gelmesinin takibi için bu devrede yazılmış olduğu ileri sürülen herhangi bir eser henüz delilleriyle tespit edilemedi. Filologların bazı eserleri dil özelliklerinden ya da yazmanın hat, cilt vs. özelliklerinden hareketle XIII. yüzyıla tarihlendirme teşebbüsleri, iddialı bazı tezlerin çürütüldüğü son çalışmalarla artık hayli şüpheli bir hâl aldı.

Bu nüshalardan dil özelliklerini bütünüyle muhafaza eden eser, Buluç ile Ertaylan'ın 1945'te Bursa'da Orhan Kütüphanesinde inceleme yaparken dikkatlerini çeken Bursa-Kurşunluoğlu bölümünde yer alan *Behcetü'l-hadâyık* nüshasıdır.¹ İstinsah tarihinin 703/1303 olması, Doğu ve Batı Türkçesi hususiyetlerini bir arada bulundurması, ilim dünyasında eserin tanıtımı, telif ya da tercümesinin tarihlendirilmesi ve dil özelliklerinden hareketle Anadolu Türkçesinin yazı dilinin nasıl oluştuğuna dair görüşleri içeren bir dizi makalenin yazılmasına sebep oldu.

Muharrem Ergin'in bir başka dikkat çekici eser olan *Şerhü'l-menâr*'la birlikte ele aldığı *Behcetü'l-hadâyık*'a dair aşağıdaki mütalaası esere ilk eğilenlerin heyecanını göstermektedir:

Son zamanlarda Türk dil ve edebiyatının önemli birçok eserleri tespit edilmiş, Türkoloji sahasında büyük keşifler yapılmıştır. Bu keşiflerin başında Bursa'da Sadeddin Buluç tarafından bulunan *Behcetü'l-hadâyık* ile tarafımızdan bulunan *Şerhü'l-menâr* gelir. Eski Türkçeyi Batı Türkçesine bağlayan, Batı Türkçesinin XIII. asırdan önceki durumunu, başlangıcını içine alan aşağı yukarı bir iki asırlık çok önemli devre, metinleri ele geçmediği için Türk dilinin başlıca karanlık devresi olarak kalmıştır. Bu devrenin ilk metinleri olarak ele geçen bu iki eser işlendikten sonra bu karanlık devreyi geniş ölçüde aydınlatacaktır. Onun için bu iki eserin ortaya çıkmasına Türkolojide son zamanların en büyük keşfi, belki de *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ten sonraki en önemli keşfi olarak bakmak yanlış olmaz. (1959: 137)

Kıdemce *Behcetü'l-hadâyık*'ın yanına yerleştirilen *Şerhü'l-menâr*, V. Tarih Kongresi'nde Mecdut Mansuroğlu tarafından Anadolu sahasında Eski Türk Dili yazı dilinin Oğuzca unsurlarla karışarak devamını gösteren eserler arasında kaydedildi (1960: 374). Mansuroğlu ve Ergin tarafından XI. yüzyıl ve

XII. yüzyıla taşınan *Şerhü'l-menâr*'ın, Mertol Tulum'un çalışmasıyla (1968) Kıpçak Türkçesi ile XV. yüzyılda yazıldığı tespit edilince en eski Anadolu sahası eseri olarak *Behcetü'l-hadâyık* yine yalnız kaldı.

XIII. yüzyıla tarihlendirilmek istenen bir diğer şahsiyet ve metin, Şeyyad Hamza ve manzumeleriyle *Yusuf u Züleyha* mesnevisi oldu.

Fuat Köprülü'nün “Şeyyad Hamza'nın yedinci asır Anadolu şairlerinden olduğunu katiiyetle iddia edebiliriz” (1337: 51, 1340: 28) hükmünden beri *Yusuf u Züleyha* şairinin XIII. yy şairi olduğu, Sadettin Buluç (1956, 1962, 1968a, 1968b), Mecdut Mansuroğlu (1940-42, 1946a, 1946b, 1956) ve Necmettin Halil Onan'ın (1949) makalelerinde yinelenmiştir. Bu tarihlendirme, Metin Akar'ın son tespitleriyle çürütüldü (1987: 5). Şairimizin artık 749/1348'de hayatta olduğunu biliyoruz.

Önce Şehabeddin Tekindağ'ın, hemen hemen aynı iddialarla Mikâil Bayram'ın Anadolu'da yazılan en eski Türkçe eserin daha önce Farsça yazdığı *Lubâbu'n-nuhâb*'ı Türkçeye çeviren Bereket'in *Tuhfe-i Mübârizî*'si olduğu tezi de hayli şüphelidir (Tekindağ 1971, Bayram 1996). Yazmanın bilinen iki nüshasında da telif, tercüme ve istinsah tarihleri bulunmaz: Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi no. 1209; Paris Bibliotheque Nationale, Türkçe Yazmalar no. 171. Tekindağ ve Mikâil Bayram, eserin takdim edildiği Hüdâvendigâr Melikü'l-ümerâ Mübârizüddîn'i “Emir Mübârizüddîn Halifet Gâzi”ye (!) çevirerek “Hakim Bereket eserinin ön sözünde bildirdiğine göre önce bu eseri *Tuhfe-i Mübârizî* adıyla Farsçaya tercüme edip Emir Mübârizüddîn Halifet Gazi'ye sunmuştur.” yargısını verirler. Oysa yazmada sadece “Hüdâvendigâr Melikü'l-ümerâ Mübârizüddîn” ifadesi yer alır. Tekindağ ve Bayram'ı bu iddiaya sevk eden amil, Koyunoğlu nüshasının zahriyesine bir başkası tarafından konulan “Be-nâm-ı hazret-i hudâvend a'zamü'l-melikü'l-ümerâ mübârizü'd-devle ve'd-dîn el-mücâhid el-gâzi Halifet Alp ibn-i Toli bin Terkenşâh” notudur. Kitaba kayıt koyan kişi, eseri XIII. asrın ilk yarısında yaşamış olan bu maruf kumandana isnat eder. Yazma kitaplarda rastlanabilen bu tür harici kayıtlar ihtiyatla karşılanması gerekirken, Mikâil Bayram eseri Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe eser ilan etmekte gecikmez. Metinde Mübârizüddîn'den “anun eyü adı ve yüce çavı rub'-ı meskûn içinde tolmıştı şöyle kim ilerüki pâdişâhların hayrı hulki anun çavında belürsüz olmuştu” vb. ifadeler bir sultan için zaten söylenegelen niteliktedirler. Kaldı ki daha önce bu yazmaya işaret eden Mesud Koman (1955), “mübârizüddîn” unvanının muh-

telif kişiler için kullanıldığını, yazmanın kuvvetli ihtimalle Aydınoğlu Mehmed Bey'e takdim edilmiş olabileceğini kaydeder.

Aydınoğlu Beyliğinin kurucusu, “Mübârizüddîn² Gazi Mehmed Bey”dir (ö. 1334). Erken dönem Mevlevîliğin mühim kaynağı Ahmed Eflâkî, me-nakıbında Mehmed Bey'den “mübârizüddîn”, “sultânü'l-guzât” şeklinde bahseder, yine kitabelerde ondan “el-emîrû'l-kebîr el-gâzî”, “sultânü'l-guzât”, “el-mücâhid” şeklinde bahsedilir (Emecen 2001: 80, 83). 1312-1319 arası süren beyliğinde Türkçeye tercüme faaliyetlerini destekleyen Aydınoğlu Mehmed Bey'e Sa'lebî'nin *Arâyisü'l-Mecâlis* adlı eseri *Kıssa-ı Enbiyâ* adıyla (bk. Türk Dil Kurumu Ktp., no. 145) ve *Tezkiretü'l-Evliyâ* Türkçeye çevrilerek (bk. Bayezid Genel Ktp., Veliyyüddin Efendi, no. 1643) takdim edilmiştir. Bu gelenek Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğullarında da devam eder.

Erken dönem metinleri arasında telif tarihi (1230) bilindiği hâlde telif yeri tespit edilemeyen *Kıssa-i Yûsuf*, yazma nüshalarından hareketle Kazan, Karahanlı ve Harezmi Türkçesine dâhil edilmek istenmiş, Ahmet Caferoğlu'nun “Selçuklular Anadolu'sundan neşet ettiğine ihtimal verilemez” (1988: 136-139) mütalaasını değiştirecek bir bilgiye henüz ulaşamamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz çerçevede Anadolu'da XIII.yüzyıla ait telif ya da tercüme bir kitaba henüz erişemediğimiz hâlde, manzum parçalar söz konusu olduğunda vaziyet değişir. Artık sadece Sultan Veled'in XIII. yüzyıla istinsahlanan eserlerinde yer alan manzumelerle Mevlana'ya ait şiirlerden bahsolunabilir.

Bugüne kadar eldeki veriler sadece Anadolu'da yazılan en eski müstakil metnin *Behcetü'l-hadâyik* olduğunu göstermektedir. Bu hususu delillendirmeden önce, tespit edilebilen *Behcetü'l-hadâyik* nüshaları ve özelliklerinden bahsetmekte yarar var:

İçerik ve Bilinen Nüshalar

Eserin modern dönemde keşfinden beri üzerinde tarihlendirme ve dil yapısından hareketle Anadolu'da yazı dilinin geçirdiği evreler vs. hususunda birçok çalışma ve iddia ortaya çıkmıştır. Bu iddialara, eserin bugüne kadar tespit edilebilen dört nüshası kaynaklık etmiştir:

1. Bursa Bölge Yazmalar Ktp., Kurşunluoğlu, no. 99; İst. 703
2. Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi no. 354 (325 vr.); İst. 880
3. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, no. 35879. (140 vr.)
4. Berlin Staatsbibliothek, Hs. or. quart 1076. (291 vr.); İst. 832

Bursa Kurşunluoğlu nüshası: Ebû Bekr Şeyh Ali b. Muhammed'in 703/1303'te istinsah ettiği Bursa nüshasına ilk dikkati çeken Buluç, "Doğu ve Batı Türkçe şive unsurlarını eski ve yeni şekilleriyle yan yana ihtiva eden tipik ve ehemmiyetli bir yazma eser" şeklinde değerlendirmesiyle eseri karışık dilli metinler arasına dâhil eder. İsmail Hikmet Ertaylan'ın 1949'daki tanıtmasının ardından Muharrem Ergin'in (1950: 132) Bursa yazmaları hakkında yazdığı makalesiyle yazma yeniden Türkolojinin dikkatine sunulmuştur. Bu sırada Bursa nüshasının tıpkıbasımı bir giriş ilavesiyle Ertaylan (1960) tarafından yapılır. Üç makaleyle yazmayı işleyen Buluç'un (1955, 1956, 1964) ardından Mustafa Canpolat (1960) daha önce mezuniyet tezi olarak çalıştığı metni doktora çalışmasında ikmal eder. Son olarak Canpolat (1968), yazmanın dil hususiyetleri üzerine ayrı bir makale yayımlar. Bu nüsha hakkında Buluç (1955: 120) şu kaydı verir:

Koyu kahve rengi, şemseli eski meşin cilt içinde bulunan Kurşunluoğlu nüshasının boyu 22 x 16'dır. Sade, harekeli eski nesih kırması ile yazılmıştır. Kâğıdı tahinî renkte kaba abadîdir. Yazma 177 varak tutmaktadır.

Süleymaniye-İbrahim Efendi nüshası: Muharrem Ergin'nin tespit ettiği bu nüshanın Bursa nüshasıyla karşılaştırmalı dil değerlendirmesi ve nüsha tavsifi Buluç tarafından yapılmıştır:

Miklepli, koyu kahve rengi meşin ciltlidir. Ölçüsü 25 x 17, kâğıdı bej renkli, aharlı ve kalıncadır. Harekeli nesih ile yazılmıştır, 325 yaprak-tan ibarettir. İstinsah tarihi 880/1475'tir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi nüshası: İbrahim Tollu'nun Ankara İlahiyat Fakültesi'ne (no. 35879) bağışlanan kitapları arasında yer alan bu yazma, tespit edilen üçüncü *Behcetü'l-hadâyik* nüshasıdır. Karışık dil hususiyetlerinden arınmış olan bu yazmayı Esad Coşan (1964: 159-161) 1964'te ilim âlemine tanıtmıştır:

Nüsha, kendisine ait olmadığı hemen anlaşılan, miklepli, sırtı meşin, eski bir cilt arasındadır. 15 x 20 cm ebadında, az saykallı kalın kâğıt üzerine, çerçevesiz, 15 satır halinde, harekeli, okunaklı bir nesihle yazılmış olup, söz başı olan kelimeler kırmızı mürekkepledir. Türkçe'den gayri ibarelerin üzeri kırmızı çizgi ile çizilmiştir. Yaprakları birbirine karışmış iken tarafımızdan düzene konulmuştur. 140. varaktan sonrası (20-41. meclisler) düşmüştür. Bununla beraber, son sayfalara hareke konulmadığı göz önüne alınarak, kitabın istinsahının tamama erdirilmediği de düşünülebilir. Varak 1a'da "Bu kitap düstûr-i ekrem, müşîr-i

efham, vezîrül-'azim Hazret-i Murâd Paşa Hazretlerinin... Abdül-kerim'in olup..." ibaresi ve 1b'de "el-vâsik bi'l-melik... el-fakîr Süheyl b. Abdi'llâh" kelimeleri okunan bir mühür vardır.

Berlin Marburg nüshası: Berlin'de Staatsbibliothek'te (Hs. or. quart 1076) kayıtlıdır. 291 varak, 26,5 x 16,5 cm ölçüsünde, nesih hatla Recep 832 / Nisan 1429'da Yusuf b. Süleyman el-Osmanî tarafından istinsah edilen bu nüshanın kısa tavsifi Hanna Sohrweide tarafından yapılmıştır (1974: 17-18).

İlim dünyasının etrafında döndüğü bu dört nüshaya rağmen eser üzerindeki belirsizlikler bütünüyle giderilememiş, eserin müellifi, telif tarihi ve yazıldığı yer tespit edilememiştir. Bazı çalışmalarda Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'una isnaden "Keşfü'z-zunûn'da eserin müellifi Sa'dü'l-Yemenî'dir" notunun, söz konusu kaynağa bakarken yapılan bir göz atlamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. *Keşfü'z-zunûn* neşrinde *Behcetü'l-hadâyik*'in karşısına müellifini tespit edemediğini gösteren bir çizgi yer alır (Kâtib Çelebi 1971: 258). Bu, eserde müellifleri tespit edilemeyen kitapların karşısına konulan standart işarettir. Sadettin Buluç (1955: 120), hemen alt satırdaki *Behcetü'l-hüsnâ fi Nazmi'l-esmâi'l-hüsnâ* adlı eserin karşısında yer alan Sa'dü'l-Yemenî'yi sehven *Behcetü'l-hadâyik*'in müellifi olarak zikretmiştir.

Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi nüshasında müellifin Nâsireddîn b. Ahmed b. Muhammed olduğu kaydı, söz konusu varağın (1b) hat ve cetvel sürhü farklılığı sonradan ilave edildiği şüphesini davet ettiği için ihtiyatla karşılanmıştır. Söz konusu yazmada "Nâsireddîn b. Ahmed b. Muhammed" isminin bulunduğu varakın ve bu varaktaki hattın farklılığı eserin müellifinin adı konusunda şüphe uyandırmıştır.

Behcetü'l-hadâyik'i ilk defa Bursa nüshasını işleyerek ilim âlemine tanıtan Saadettin Buluç'un eser üzerindeki bu ilk tespitlerinin daha sonra yapılan çalışmalarda umumi hatlarıyla tekrarlandığını söyleyebiliriz. Canpolat (1968: 175), yazmanın dil verilerini yorumlayarak eserin Anadolu'da XII. yüzyıl sonlarında ya da XIII. yüzyıl başında yazılmış olmasını gerçeğe en yakın ihtimal olarak kabul eder. *Behcetü'l-hadâyik*'in dili için XII. yüzyıla beraber daha da geriye giderek XI. yüzyılı telaffuz edenlere de rastlanır (Bilgin 1990: 69). Bu eserin tarihlendirmesi dışında bir diğer polemik mevzuu da dil özelliklerinin yorumlanmasıdır.

Anadolu Yazı Dilinin Oluşumu Tartışmaları

Behcetü'l-hadâyik'in Bursa nüshası, diğer nüshalardan farklı olarak Karahanlı-Harezmi Türkçesi ve Oğuz Türkçesi dil özelliklerini bünyesinde

barındırmaktadır. Diğer istinsahlarında artık bu iki dil özelliği giderilmiş, eser bütünüyle Oğuz Türkçesine dönüştürülmüştür.³

Karahanlı-Harezmi Türkçesi (Bursa nüshası)	Oğuz Türkçesi (<i>Behcetü'l-hadâyık</i> 'ın diğer nüshaları)
er-	i-
bol-	ol-
bir-	vir-
eygü, kapug, ulug, arıg	eyü, kapu, ulu, an
-gan, -gen	-an, -en
-ga, ge	-a, -e
-nı, -ni	-ı, -i
-a/-e men; -ga/-ge men	-am, -em
-a/-e sen;	-ga/-ge sen -asın, -esin
-a/-e biz	-avuz, -evüz
-galar, -geler	-alar, -eler

Yukarıda bir fikir vermesi için seçtiğimiz ikili unsurlar aynı metinde yer aldığı anda bunların “karışık dilli metin” olarak nitelendirilmesi Türkolojide yaygınlık kazanmıştır. Batı Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesi devresinde bu tür metinler arasında *Behcetü'l-hadâyık* dışında 888/1482'de Arapçadan tercüme edilen *Kudûri* çevirisi (Korkmaz 1968) ve Fakih Yakut Arslan'ın 743/1343'te Farsçadan çevirdiği *Ferâiz Kitâbi* (Tekin 1974) zikredilebilir. Bu metinlerin dilce karışıklılığını ele alan çalışmalarda çatışan iki görüşün ortaya çıktığı görülmektedir:

Reşid Rahmeti Arat'la gelişen anlayışa göre, bu metinlerde başlangıçta Karahanlı yazı dili üzerinde giderek artan Oğuzca tesirler gerçekleşmiş, nihayet Karahanlı yazı dilinin yerine Oğuzca yazı dili olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünceye karşı Şinasi Tekin, söz konusu karışık dilli metinlerin Anadolu sahasına başka şivelere mensup mütercim ya da müelliflerin Oğuz Türkçesini yeterince öğrenmeden vücuda getirdikleri eserler olduğu görüşünü savunur. Görüşünü ispat için erken dönemde yazılan diğer metinlerde karışık dilliliğin bulunmadığını kaydeder. Bütün bu tartışmalar bilhassa *Güzide* adlı eserin tespitiyle başlayan “olga-bolga” meselesinden kaynaklanır (Bu konuda bk. Tekin 1991, Tekin 2001). Tartışmalar en ziyade karışık yapıya sahip *Behcetü'l-hadâyık*'ın Bursa nüshası üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Artık *Behcetü'l-hadâyık* üzerindeki belirsizlikleri ortadan kaldıran ve onun Anadolu sahasında yazılan en eski Türkçe metin olduğunu içerdiği bilgilerle delillendiren bir nüshasına erişmiş bulunmaktayız:

***Behcetü'l-Hadâyık*'ın Yazarı, Yazıldığı Yer ve Tarih**

Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar no. 4040: Nüsha, ince aharlı filigranlı kâğıt üzerine is mürekkebi kullanılmış harekeli nesihle yazılıdır. Murakka kapak miklepsz ve şirazesiz. Kötü bir restorasyon geçirdiği görülen yazma 14 x 20 cm ebadında ve 17 satırlı. Yazma üç eserden meydana gelir:

Behcetü'l-Hadâyık ve Mev'izi'l-Hakâyık (1b-137a)

Güzîde (137b-189a)

İsmi tespit edilemeyen bir ahlak kitabı (189b-206b)

Bağış kayıtlarına göre, yazma Sadeddin Buluç'un eşi Nadide Buluç tarafından 1990'da kütüphaneye intikal ettirilmiştir. Yazmanın son sayfasında Sadeddin Buluç'un yazısı olduğunu tahmin ettiğimiz iki sayfa not yer almaktadır. Arap harfli Türkçe bu notlarda, Buluç elindeki nüshadan "Necmeddin nüshası" şeklinde bahseder. Bu notlardan Buluç'un bu nüsha üzerinde yoğunlaştığı, ancak çalışmasını bitirmeye zaman bulamadığı anlaşılıyor. Bugüne kadar *Behcetü'l-Hadâyık* ile ilgili bütün belirsizlikleri gidecek, eserin müellifini, telif tarihini ve yazıldığı yeri bize bildirecek bilgiler bu nüshada yer almaktadır.⁴

Metnin Giriş Kısmı:

Hamd ve senâ ol Tañrıya kim yaratdı gökleri, bezedi ayı günü yılduzlarla, döşedi [yiri], bezedi dürlü halkı dün ü gün rûzıla. Arşı yaratdı, arşı aña durak degül; tahte's-serâ hem aña ırak degül. Kadîmdür hadesân aña irmez; kâdirdür ziyâdet ve noksân aña degmez. Mekân yaratdı, [mekânda durmadı]; zamân getürdi, zamân anı görmedi. Varıdı kâyim zât birle, kimse anı var kılmadı; on sekiz biñ âlemi yaratdı, kimseyi kendüzine yâr kılmadı. Zâtınuñ nihâyeti yok, sıfâtınuñ gâyeti [yok.] Mevcüddurur vâcibü'l-vücûd, ilkinde ibtidâ yok; bâkîdurur dâyimü'l-vücüddur, soñına intihâ yok. Zâhir durur ammâ göze görünmez; bätındurur ammâ gönülde gâyib olmaz. Hüve'l-evvelü ve'l-âhirü ve'z-zâhirü ve'l-bätını ve hüve alâ külli şey'in alîmün.

Yüz biñ hezârân dürûd ve salavât ve's-selâm ve tahiyât Muhammed Mustafâ üzerine olsun, anuñ ehl-i beyti ve ashâbına rızvânüllâhi aleyhim ecma'in.

Ammâ Hak subhânehû ve ta'âlâ ben za'îf kul[in] inâyet denizine taldurdu ve inâyet birle îmân ve ma'rifet birle gönlüm [toldurdu] ve fazlı birle ilm ve hikmet baña bildürdü bir nicesi rabbânî ilmlerden ve bir nice rûhânî ilmlerden. Ve bir nice karındaşlar gördüm, bu va'z ilmi içinde ragbet (Bursa nüshası: râgıb erdiler) ve aña yavlak talibleri (Bursa nüshası: tâlib erdiler) ammâ Pârsî (Bursa nüshası: Tâzî ve Bârisî) dilinden Türk diline râgıplarını (Bursa nüshası: gâlib erdiler). Ve benden dilediler kim bularuñ dilince bu fen içre bir kitâb eyleyem, nükte ve nezâyir birle söyleyem kim bularuñ dilegi kabûl ola. Ve ben dahı bularuñ bu ilm içinde ragbet[in] gördüm, dileklerin kabûl kıldum, bu kitâbı eyledüm, Behcetü'l-hadâyık ve Mev'ize'l-halâyık diyü ad virdüm. Ümiz eyle dutdum kim bizden soñra yâdigâr kala, mütâlî'a kılanlar bizi du'âdan yâd kıla. Bu kitâbı tamâm kılmaga tevfiğ Tañrı'dan diledüm, tevekkül kıldum. Ve mâ tevfiği illâ billâhi aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünübü vallâhu'l-müste'anü ve aleyhi tükânü ve lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Ammâ bu za'îf kul bu behcet birle tamâm kırk bir behce yazdum dostlar ve fakıhlar için. İbtidâ Karahisâr Develü'de yazdum, târih sene tis'a ve sittine ve sitte-mi' edeyidi tâ der-sene hamse semânine ve sitte-mi'e bolanca ki Fahrüddîn bin Mahmûd ibni'l-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrîzî gaferallâhu lehü ve li-vâlidayhi ve li'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti, el-ehyâ'u minhüm ve'l-embvâtü ve li-men nazara ve li-men kara'e ileyhi, âmîn.

Bu ifadelerden çıkan sonuç şudur: *Behcet*'in kaleme alındığı yer Kayseri'ye bağlı Karahisar Develi (Karahisar-ı Develi) ilçesidir. Bu yerleşim yeri 1945'e kadar bu adla anılmış, bu tarihten sonra yakınlarında bulunan Develi yer adıyla sıkça karıştırılmasından dolayı Yeşilhisar adını almıştır.

Eserin telifi 669/1270 - 685/1286 aralığında 16 yıl kadar sürmüştür.

Müellifimizin tam adı Fahrüddîn bin Mahmûd ibni'l-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrîzî'dir.

Toplam 133 varaklık eserin istinsahı, telifinden iki yüz otuz sekiz yıl sonra 20 Ramazan 930/21 Temmuz 1524'te Topkapı Sarayı kapıcıbaşı Hayreddin tarafından yapılmıştır.

Bu itibarla Anadolu sahasında yazıldığı tespit edilebilen en eski Türkçe eserin *Behcetü'l-hadâyık* olduğu ve XIII. yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı artık delilleriyle sabit olmaktadır.

Eserin telif edildiği 669/1270 - 685/1286 zaman aralığında Anadolu Selçukluları Devleti'nin başında III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) vardır. Mevlana 1273'te vefat etmiş (1273), Selçuklu-Karamanlı mücadelesi kızışmış, Anadolu'da İnançoğulları (1276-1368), Eşrefoğulları (1280-1326), Hamidoğulları (1280-1391), Mentешеoğulları (1280-1425), Osmanoğulları beylikleri kurulmuştur. Selçukluların Moğol idaresine bütünüyle bağlanması ve Abaka tarafından yönetime el konulması bu tarihlere aittir. Bir yığın siyasi hadiselerin arasında Moğol istilasının önünde Horasan, Maverâünnehir ve İran coğrafyasından gelip Anadolu'ya iltica eden ilmiyeye mensup birisi olduğunu tahmin ettiğimiz Fahrüddin, öyle görünüyor ki tamamı Türkmenlerden müteşekkil bu yeni muhitte henüz Oğuz Türkçesini bütünüyle öğrenme fırsatı bulamamış, Oğuz Türkçesiyle kaleme almak istediği eserinde kendi eski yazı dilinin etkisinden kurtulamamıştır. Bu husus eserin en erken tarihli nüshasında açıkça görülmektedir.

Eser, kutsal kabul edilen üç aylar (recep, şaban, ramazan), ve geceler (kadir), aşure günü, bazı peygamberlerin ahvali, ayet ve hadis açıklamaları, tevhid, kurban, fitır gibi mevzuların işlendiği 41 bölümden meydana gelir. *Behcetü'l-hadâyik*'in dili, mensur olmasına karşın klasik metinlerde sıklıkla rastlanan secili yapıyla arı Türkçe bütün metin boyunca hükmünü sürdürür. İki asır sonra Türkçenin en görkemli metinlerinden biri olan Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'sini müjdeleyen bir üslubun ilk örneklerine bu metnin giriş bölümlerinde rastlanır:

Borçlu varısa anı boynın âhîret mazlamasından sen âzâd kılğil ve kanda kim kaygulu varısa anı kaygusından kurtargil, şâd kılğil; zindândagılara yol virgil, sayrulara şifâ virgil; dünyâdan nasîbin alanlara, vakt gelüp ölenlere nûr uçmak erzânî kılğil. Kaçan kim nevbet bize gelse îmândan ayırmagil ve rahmetinden nevmîd kılmağil. Meclis ehli kim oturmuşlardur, Hudâvendâ bularun gönli şem'i söyündürmegil, bunları tamu odına göyündürmegil, sınıklı gönülleri sen onaltgil. Bu za'if kulun hatâ ve zeleden bekleğil, bu bî-çâre kulun diline sıdk u savâb yürütgil; mes'eleler kim sordılar gönline cevâb yürütgil, tâ işidenler assı olsun... Ol kâdir kim kudretinde mu'âvenet yok; ol sâni'dür kim san'atında âlet yok; ol hâlık kim yaradur, şirket yok. Rûzi virür, meyl-i töhmet yok; muhtârdurur, ihtiyârında illet yok; hâdîdurur, hidâyetinde dalâlet yok...

Vaizlerin ihtiyaçlarını gidermek için kaleme alınan eserde mevzuuna uygun olarak ayet ve hadislerin orijinallerine ve tercümelerine sıklıkla yer verilmektedir. Üç aylar ve kandiller etrafında dönmesinden hareketle 41

bölümlük eserin bu aylarda vaizlerce camilerde işlenen konuları bir araya getirmek için vücuda getirildiğini düşünebiliriz.

Sonuç

Fuat Köprülü'nün XIII. yüzyılda Türkçe eser yazarlar arasında gösterdiği Ahmed Fakih, Hoca Dehhanî, Şeyyad İsa ve Şeyyad Hamza gibi isimlerin daha sonraki devrelerde eserlerini vücuda getirdiklerini vurgulayan Semih Tezcan (1994: 88), şu yargıyla yazısını tamamlar: "XIII. yüzyılda Anadolu'da Türkçe yazarlar hakkında bilgimiz ise -Köprülü'nün tahminlerinin yanlış çıkmasından sonra- yine XX. yüzyıl başındaki bilgilerle sınırlı kalmaktadır. Yani Sultan Veled ve belki Yunus Emre'den başka XIII.yüzyılda Türkçe yazmış bir yazar bilinmemektedir." Bu değerlendirme *Behcetü'l-hadâyık*'in bu nüshasıyla geçerliğini kaybetmektedir. Artık bu yeni veriyle Anadolu sahasında yazılmış en eski Türkçe eserin XIII. yüzyıla ait olduğunu yazar adı, yazılış yeri ve tarihiyle tespit edebiliyoruz.

Açıklamalar

- ¹ Canpolat, mezuniyet tezinde yazmanın İsmail Hikmet Ertaylan tarafından bulunduğunu açıkça belirtir. Bursa yazmasının tıpkıbasımına yazdığı girişte Ertaylan, Buluç'un adını vermeden eserin 1945'te incelemeleri sırasında eline geçtiğini söyler. Buluç ve bu esere atıf yapan diğer çalışmalarda yazmanın Buluç tarafından bulunduğu belirtilir. 1945'te Buluç ve Ertaylan'ın beraber çalıştıkları Bursa yazmaları arasındaki *Behcet*'in keşfi, paylaşılmalıyacak bir şeref olarak ikisinin yazılarına yansır.
- ² Aydınöğlü Mehmed Bey'in "Mübârüziddin" unvanı için bk. Eflaki 2001: 87. Mehmed Bey'in Birgi'de yaptırdığı Ulu Cami'nin de türbesi kitabesinde bu sıfat yer alır (Akın 1968: 105-107).
- ³ Mustafa Canpolat, *Behcetü'l-hadâyık* üzerine son yazısında eserin dil özelliklerini yeniden yorumlayarak eseri Mısır Kıpçakçası ile Oğuz Türkçesinin karışımı olarak gördüğünü kaydeder (1995: 52).
- ⁴ Bu nüshanın varlığından, Türk edebiyatına yapılan tercüme üzerinde doktora çalışmasını yürütürken eseri fark eden meslektaşım Sadık Yazar tarafından haberdar edildim. Kendisine müteşekkirim.

Kaynaklar

- Akar, Metin (1987). "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler-I". *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 2 (5): 1-22.
- Akın, Himmet (1968). *Aydınöğülleri Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.
- Bayram, Mikâil (1996). "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi". *V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay. 95-100.

- Buluç, Saadettin (1955). "Eski Bir Türk Dili Yadigârı Behcetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VI: 119-131.
- _____ (1956). "Behcetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik'ten Örnekler". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VII: 17-44.
- _____ (1956). "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VII(1-2): 1-16.
- _____ (1962). "Şeyyâd Hamza'nın Lirik Bir Şiiri". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XII: 139-142.
- _____ (1964). "Behcetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik'ten Derlenmiş Koşuklar". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963:151-197.
- _____ (1965). "Bir Eserin İki Yazma Nüshası". *Türkiyat Mecmuası* XIV: 161-201.
- _____ (1968a). "Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi". *Türkiyat Mecmuası* XV: 247-264.
- _____ (1968b). "Şeyyâd Hamza". *İslâm Ansiklopedisi*. C XI. İstanbul: MEB Yay. 497-499.
- Bilgin, A. Azmi (1990). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karışık Dil Unsurları Taşıyan Eserler ve Dil Özellikleri". *Türk Dünyası Araştırmaları* 69: 63-76.
- Caferoğlu, Ahmet (1988). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Enderun Yay.
- Canpolat, Mustafa (1960). *Behcetü'l-hadâ'ik fi mev'izeti'l-halâ'ik incelemesi*. Mezuniyet Tezi. İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü. no. 532.
- _____ (1968). "Behcetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1967. Ankara: TDK Yay. 165-175.
- _____ (1995). "Behcetü'l-Hadâ'ik Üzerine". *Belâk Bitig: Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*. Haz. Marcel Erdal, Semih Tezcan. Wiesbaden: Otto Harrosowitz. 51-66.
- Coşan, Esat (1964). "Behcetü'l-hadâ'ik'in Yeni Bir Nüshası". *A.Ü.İ.F. Dergisi* XII: 159-161.
- Eflaki, Ahmed (2000). *Âriflerin Menkıbeleri* Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Emecen, M. Feridun (2001). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi.
- Ergin, Muharrem (1950). "Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV(1-2): 107-132.

- _____ (1959). “Türkoloji Bölümü Çalışmaları I”. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IX: 119-149.
- Erkan, Mustafa (1992). “Behcetü'l-Hadâik”. *İslam Ansiklopedisi*. C V. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 346-348.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1949). “VII. h. /XIII m. asra ait çok değerli bir Türk dili yadigarı. Behcetül-Hadâik fi mev'izeti'l-Halâik”. *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* III: 275-277.
- _____ (1960). *Behcetü'l-hadâyık*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- Kâtib Çelebi (1971). *Keşf-el-Zunûn*. C I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Koman, Mahmud M. (1955). *Tuhfe-i Mübârizi: Lübâb-ün nuhâb Tercümesi: Aydınoğlu Mehmet Bey Namına Türkçe'ye Çevrilen Bir Tıp Kitabı*. İstanbul: Bilgi Basım ve Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1968). “Eski Bir Kudurî Çevirisi”. *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*. Ankara: TDK Yay. 525-531.
- Köprülüzade, Mehmed Fuad (1340). “Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri I Şeyyad Hamza”. *Türk Yurdu* I: 27-34.
- _____ (1337). “Selçukîler Devrindeki Anadolu Şairleri Şeyyad Hamza”. *Dergâh* 4: 51.
- Mansuroğlu, Mecdut (1940-42). “Anadolu Metinleri XIII. asır”. *İ.Ü. Türkiyat Mecmuası* VII-VIII: 95-107.
- _____ (1946a). “Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Şeyyad Hamza'ya Ait Üç Manzume”. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* I: 180-195.
- _____ (1946b). “Anadolu Türkçesi (XIII. Yüzyıl) Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesi İle Karışık Bir Manzumesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 8-9: 16-25.
- _____ (1956). “Anadolu Türkçesi (XIII. Yüzyıl) Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1956: 126-144.
- _____ (1960). “Şerhü'l-Menâr'ın Dili Hakkında”. *V. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Tebliğler)*. Ankara: TTK Yay. 367-374.
- Onan, Necmettin Halil (1949). “Şeyyad Hamza'nın İki Yeni Gazeli Dolayısıyla”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* VII(3): 529-535.
- Sohrweide, Hanna (1974). *Türkische Handschriften*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Tekin, Şinasi (1974). “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga Bolga Sorunu”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1973-1974. 59-157.

- _____ (1991). “Mehemmed Bin Bâli'nin Eski Anadolu Türkçesine Aktardığı “Güzîde” Adlı Eserin Harzem Türkçesindeki Aslı ve Ola-Bolga Meselesi Hakkında”. *Türklük Bilgisi Araştırmaları. Fahir İz Armağanı* II (15): 405-420.
- _____ (2001). *İstikakçının Köşesi Türk Dilinde kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yay.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1971). “İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I”. *Türkiyat Mecmuası* XVI: 133-162.
- Tezcan, Semih (1994). “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-nâme'nin Tarihlendirilmesi Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları* 4: 75-88.
- Tulum, A[hmet] Mertol (1968). “Şerhü'l-Menâr Hakkında I”. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVI: 133-138.

The First Turkish Manuscript Written in Anatolia

Mustafa Koç*

Abstract

The first literary works written in Oghuz Turkic in Anatolia belong to the 14th century. The number of such works is very limited, and almost all of them are written in verse.

This paper examines *Behcetü'l-hadâyik*, a work that has drawn the interest of a large number of researchers until now. The study describes a newly found copy of the work and for the first time gives information about its writer, date, and place of compilation. Based on linguistic data concerning the work, it will be claimed that this copy of *Behcetü'l-hadâyik* is the oldest Oghuz Turkic manuscript among those detected so far.

Keywords

Behcetü'l-hadâyik, Old Anatolia Turkish, Turkish manuscripts, Oghuz Turkic, mixed-language texts.

* Assoc. Prof., Bilecik University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / Bilecik sirderya@gmail.com

Первое произведение Анатолии на тюркском языке

Мустафа Коч *

Аннотация

Проблема наличия произведения, написанного на тюркском языке и свободного от всякого рода подозрений, принадлежащего огузам, прибывшим в 13-ом веке в Анатолию вместе с Сельджуками, занимала умы исследователей этой области. Посредством спекулятивных положений одни указывали на некоторые произведения, другие предполагали отсутствие конкретного произведения, написанного в этот длительный период. Другим предметом же дискуссии является формирование письменного языка, в частности критика велась вокруг так называемых "текстов на смешанных языках". Самым важным произведением последней литературы является «Behcetü'l Hadâyik», ставший центром острой критики.

Произведения 13 века, позволяющие определить огузский тюркский письменный язык, сформировавшийся в Анатолии, довольно ограничены и практически полностью состоят из стихов. В этом исследовании на основе последнего нового обнаруженного варианта столь часто критикуемого произведения «Behcetü'l hadâyik» впервые вводятся в научный оборот автор, время и место написания произведения, а также показано, что эта работа является самым ранним обнаруженным до сих пор произведением, написанным в Анатолии. Посредством этих текстов рассматривается проблема "текстов на смешанных языках".

Ключевые Слова

Первое произведение на тюркском языке, огузский язык, тюркские тексты, тексты на смешанных языках, Behcetü'l-hadâyik.

* Доц. Доктор, университет Биледжик, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / Биледжик
sirderya@gmail.com